

Historioitsijat tupakkateollisuuden palveluksessa

■ Heikki Hiilamo

Tupakkateollisuus on alkanut palkata asiantuntijatodistajikseen lääketieteen edustajien lisäksi myös historioitsijoita. Tämä strategia toi voiton Suomen kevytsavukeoikeudenkäynnissä.

Yhdysvaltojen korkein oikeus päätti viime kesäkuussa, ettei se ota käsiteltäväkseen valituksia tuomari Gladys Kesslerin elokuussa 2006 tekemästä tuomiosta Yhdysvaltojen liittovaltion ja monikansallisten tupakkayhtiöiden välisessä riidassa. Näin liki 1700-sivuinen päätös tuli lainvoimaiseksi. Sen mukaan tupakkayhtiöt olivat luoneet ja ylläpitäneet salaliittoa, jolla kuluttajia ja viranomaisia oli harhautettu savukkeiden terveysvaaroista.

Tupakan terveyshaittoja tutkittiin ensimmäisen kerran kontrolloiduissa kokeissa 1930-luvulla Saksassa. Savukkeiden terveyshaitoista tuli pian epidemiologian yleisin tutkimusongelma, joka tuotti valtavasti uutta ja yhä hälyttävämpää tietoa. Riippumattomat tutkijat vakuuttivat viimeistään 1950-luvulla savukkeiden vakavista terveyshaitoista (Brandt 2007). Tuolloin sai alkunsa tuomari Kesslerin kuvaama salaliitto. Tupakkateollisuus kiisti terveyshaitat ja alkoi tuottaa ”vastatiedettä” näytön kiistämiseen.

Oikeudenkäynnit tupakkayhtiöitä vastaan alkoivat 1950-luvulla, kun keuhkosyöpään sairastuneet ihmiset nostivat ensimmäiset kanteet Yhdysvalloissa. Taistelu oli aluksi toivotonta: vuoteen 1992 mennessä jätetyistä 813 kanteesta vain 23 pääsi oikeuden käsittelyyn ja nekin kaikki päättyivät kantajien tappioon.

Tuotevastuulainsäädäntö ankaroitui 1970-luvulla ja tieteellinen näyttö tupakoinnin vaarallisuudesta vahvistui. Vähitellen tupakkayhtiöt alkoivatkin myöntää, että tupakoinnin ja sairauksien välillä oli tilastollinen yhteys ja että

tupakointi oli riskitekijä sairauksien synnys-sä. Tilastollinen yhteys ei kuitenkaan ollut syy-yhteyttä, millä perusteella kanteet kiistettiin pitkälle 1990-luvun lopulle saakka. Syy-yhteys myönnettiin vasta 2000-luvun alussa. Yhtiöiden puolustus vetosi nyt yleisen syy-yhteyden sijasta erityiseen syy-yhteyteen eli siihen, olivatko savukkeet aiheuttaneet juuri tämän tupakoitsijan sairauden.

Uusi vaihe oikeudenkäynneissä alkoi 1990-luvulla, kun Yhdysvaltojen osavaltiot alkoivat vaatia tupakkayhtiöiltä korvauksia tupakkasairauksien hoidon kustannuksista. Oikeusprosessi on tullut tunnetuksi – ennätysuurten korvausten lisäksi – siitä, että sen seurauksena tuli julki-seksi miljoonia sivuja tupakkayhtiöiden sisäisiä asiakirjoja. Asiakirjoihin perustuvat tutkimukset ovat muokanneet kuvaa tupakkateollisuudesta kaikkialla maailmassa (Carter 2003; Bero 2003).

Sairastuneet tupakoitsijat, passiivisen tupakoinnin uhrit ja tupakan terveyshaittojen maksajat ovat hyökänneet teollisuutta vastaan vetoamalla uusissa vahingonkorvauskanteissa siihen, että tupakkateollisuus on syyllistynyt kuluttajien harhauttamiseen, valehteluun ja varoitusvelvollisuuden laiminlyömiseen. Väitteet pyritään näyttämään toteen vetoamalla yhtiöiden sisäisiin asiakirjoihin. Gladys Kesslerin tuomio on tähän mennessä mittavin yhteenveto ja johtopäätös näiden asiakirjojen sisällöstä.

Erityinen syy-yhteys

Tupakkateollisuuden sisäiset asiakirjat antavat taustaa myös Suomen kahdelle tupakka-oikeudenkäynnille eli Pentti Ahon jutulle vuosina 1988–2001 ja kevytsavukeoikeudenkäynnille,

josta Helsingin hovioikeus antoi päätöksen juuri ennen Yhdysvaltojen liittovaltion jutun tuloa lainvoimaiseksi. Hovioikeuden tupakkayhtiöille myönteinen ratkaisu tuli lopulliseksi, kun kantajat peruivat valituksensa korkeimpaan oikeuteen marraskuussa 2010.

Pentti Ahon kanne perustui siihen, että hän oli polttanut vuosina 1941–86 Klubi- ja North State -savukkeita ja hänellä oli 1980-luvulla todettu kurkunpään syöpä ja muita sairauksia, jotka hänen mukaansa olivat aiheutuneet tupakoinnista (Aurejärvi 2005). Tässä Euroopan ensimmäisessä tupakkajutussa teollisuuden puolustus yritti yhtäältä osoittaa, että Aho oli ollut tietoinen tupakoinnin haittavaikutuksista, mutta oli niistä huolimatta jatkanut tupakointia. Toisaalta asianajajat pyrkivät kiistämään tupakoinnin ja Ahon sairauksien välisen yhteyden eli niin sanotun erityisen syy-yhteyden.

Ahon jutun alkuvaiheessa Rettigin palkkaamana asianajajana toiminut Mikko Tulokas kysyi Lontoossa vuonna 1989 järjestetyssä kansainvälisessä lakimiesten suunnittelukokouksessa, voitaisiinko sanoa tupakan ”myötävaikuttavan syövän syntymiseen” (Hiilamo 2005). Yksi teollisuuden tärkeimmistä oikeudenkäyntistrategieista eli yhdysvaltalainen tupakkateollisuuden asianajaja James Goold torjui tämän jyrkästi, koska tämä voitaisiin tulkita syy-yhteyden myöntämiseksi. Tulokas siirtyi myöhemmin korkeimman oikeuden jäseneksi (kuten myös kevytsavukeoikeudenkäynnissä Ameria edustanut Ari Kantor).

Gooldin mukaan Ahon jutussa oli jopa välttämätöntä korostaa sitä, että tupakoinnin haitat olivat yleisessä tiedossa sekä puhua tupakoinnin väitetyistä vaaroista. Viimeksi mainittu kohta viittaa tupakkateollisuuden kahden puolustusstrategian – tietoisuuden ja terveyshaittojen kiistämisen – sisäiseen ristiriitaan.

Goold kirjoitti muistiossa, joka lähetettiin myös Tulokkaalle:

”Tiedän, että olemme jonkin verran epäjohtonmukaisia siinä, että sanomme kaikkien tienneen riskistä ja samaan aikaan sanomme, ettemme usko riskin olevan tieteellisesti todistettu. Mutta voin vakuuttaa, että muissa maissa todistemme kuulleet tuomarit ja valamiehdistöt ovat pitäneet kantaamme kohtuullisena. Näin ollen aina, kun käytät-

te sanoja, kuten tupakoinnin ’vaarat’, ’haitat’ tai ’vahingot’ jne., kehotan teitä liittämään samaan yhteyteen muotoilun ’väitetty’, ’todettu’, ’raportoitu’, ’yleisesti esitetty’ jne., jotta meille jäisi tilaa argumentoida, ettei tieteellistä kysymystä ole ratkaistu.”

Pentti Ahon oikeudenkäynnissä nyt jo edesmennyt patologian professori todisti tupakkateollisuuden puolesta, ettei tupakka ja syövän välistä yhteyttä ollut todistettu. Lääkärikunnassa poikkeava mielipide johti syytteesen väärästä valasta. Syyte hylättiin, mutta tuomio tuli tupakkayhtiöiltä saatujen 280 000 markan konsulttipalkkioiden ilmoittamatta jättämisestä verottajalle.

Salainen tutkimushanke

Maaliskuussa 2005 neljä kevytsavukkeita polttanutta naista haastoi Amerin ja Suomen Tupakka – BAT Finlandin oikeuteen vaatiin korvauksia kevytsavukkeiden aiheuttamasta nikotiiniriippuvuudesta ja muista vakavista sairauksista. Pian oikeudenkäynnin alkamisen jälkeen tupakkateollisuutta edustaneet asianajotoimistot Castren & Snellman sekä Merilampi Marttila Laitasalo tilasivat Tampereen yliopistolta tutkimuksen siitä, mitä Suomessa on tiedetty tupakoinnin terveyshaitoista 1900-luvulla. Asianajotoimistot rahoittivat tutkimusta yhteensä 165 000 eurolla.

Tampereen yliopiston historiatieteen laitoksen toteuttaman hankkeen nimi oli ”Yleinen tietoisuus tupakoinnin terveysvaikutuksista Suomessa 1950-luvulta alkaen”. Professori Pertti Haapalan johtamasta hankkeesta raportointiin kuukausittain asianajotoimistoille. Tilaja saivat myös tutustua luonnoksiin – Haapalan ilmoituksen mukaan huhtikuun 2006 alussa. Aineisto valmistui pääosin elokuun lopussa 2006 ja sitä täydennettiin vuoden loppuun asti.

Saatuaan raportin hankkeen tuloksista asianajotoimistot tekivät Haapalan kanssa erillisen sopimuksen lausunnon kirjoittamisesta, josta Haapalalle maksettiin 61 000 euron korvaus. Kevytsavukejutussa oikeudelle luovutetussa lausunnossa on 36 sivua ja Haapala on ilmoittanut sen perustuvan pääasiallisesti kuvatus tutkimushankkeen tuloksiin. Hankkeesta ei ole

kuitenkaan julkaistu mitään tutkimuksia. Se on salainen, kuten hankesopimuskin.

Ainoa tieto hankkeesta on saatavissa siitä, mitä Haapala kertoi siitä Helsingin käräjäoikeudessa ja hovioikeudessa. Haapalan mukaan tutkimushanke tehtiin tupakoinnin vähentämiseen liittyvän viranomaisaineiston, suomalaisissa lääketieteellisissä julkaisuissa olleiden tupakkaan ja terveyteen liittyneiden artikkeleiden, koulujen, terveydenhuollon ja kansalaisille suunnatun valistusaineiston sekä lehtiaineiston perusteella. Lehtiaineiston kerrottiin käsittäneen kaikki vuosina 1950–76 *Helsingin Sanomissa*, *Suomen Kuvalehdessä* ja *Hufvudstadsbladetissa* julkaistut tupakkaan ja terveyteen liittyneet kirjoitukset.

”Yleinen tietoisuus”

Tupakkateollisuuden yhdysvaltalaiset asianajajat oivalsivat 1980-luvulla, ettei terveyshaittojen kiistämisstrategian enää yksinään riitä puolustukseksi oikeudessa (Kyriakoudes 2006). Uudeksi aseeksi otettiin niin sanottu ”yleinen tietoisuus”.

Strategia nojasi kolmeen pilariin.

- 1) Asianajajat halusivat osoittaa, että vaikka tupakkateollisuus ei ollut vakuuttanut terveyshaitoista, ne olivat kuitenkin kaikkien kuluttajien tiedossa. Sairastunut tupakoitsija ei voisi vedota valmistajan vastuuseen, koska hän oli ottanut tietoisesti riskin aloittaessaan tupakoinnin.
- 2) Sama logiikka pätyi myös riippuvuuteen. Tupakkateollisuus kiisti jyrkästi, että sen tuotteet aiheuttaisivat riippuvuutta. Samaan aikaan se alkoi etsiä todisteita myös siitä, että kaikki tupakoinnin aloittaneet olisivat olleet tietoisia sen aiheuttamasta riippuvuudesta.
- 3) Uusien todistajien olisi myös kyettävä osoittamaan, että tupakkateollisuus oli ollut passiivinen toimija, jolla ei olisi ollut mitään roolia kysynnän luomisessa sen tuotteille.

Vahingonkorvauskanteiden nostajat olivat aloittaneet tupakoinnin alaikäisinä jo 1940-luvulla tai tätäkin aikaisemmin. Asianajajat halusivat

tuoda oikeuteen todisteita, jotka osoittaisivat kaikkien tienneen terveyshaitoista mahdollisimman aikaisin. Asianajajat alkoivat etsiä historioitsijoita, jotka olisivat alallaan mahdollisimman arvostettuja ja halukkaita esiintymään oikeudessa tupakkateollisuuden puolesta.

Samalla asianajotoimistot alkoivat kerätä soveliasta materiaalia potentiaalisille asiantuntijoille. Etsiessään viitteitä tupakoinnin vaaroista asianajajat kävivät läpi valtavan määrän lehtileikkeitä, kirjoja, elokuvia, radio- ja tv-ohjelmia ja lauluja. ”Tietoisuusmateriaalista” muodostettiin tietopankki todistajia varten.

Yhdysvaltalainen historian professori Louis Kyriakoudes (2006) kävi läpi 18 historioitsijan yhteensä 27 tupakkateollisuuden puolesta Yhdysvalloissa antamaa todistajalausuntoa ”yleisestä tietoisuudesta” vuosina 1988–2003. Lausunnot pohjautuvat kahteen väljästi käytettyyn käsitteeseen – ”tietoisuus” (*awareness*) ja ”yleinen tieto” (*common knowledge*) – joiden avulla pyrittiin osoittamaan, että Yhdysvalloissa yleisö tiesi tupakan aiheuttavan sairauksia ja muodostavan riippuvuutta.

Historioitsijoiden todistukset perustuvat Yhdysvalloissa sanoma- ja aikakauslehtiaineistoihin sekä oppimateriaaleihin. Lisäksi oli kerätty viitteitä populaarikulttuurista sekä terveysviranomaisten ja tunnettujen julkisuuden henkilöiden lausumista. Yhdysvaltalaisissa todistuksissa esiintyi mainintoja yksittäisistä elokuvista, joissa tupakointia näytetty kielteisenä ilmiönä.

Kyriakoudesin analysoimissa tupakkateollisuuden historioitsijoiden todistuksissa ei käsitelty tupakkateollisuuden yleisölle suuntaamaa terveysinformaatiota, ei mainontaa ja myynninedistämistä eikä tieteellistä kampanjaa terveyshaittojen ja riippuvuuden kiistämiseksi.

Malli Yhdysvalloista

Perti Haapalan totesi lausunnossaan, että ”Suomessa tiedettiin tupakoinnin terveyshaitoista koko 1900-luvun ajan, vaikka tupakointia koskeva terveystieto muuttui ajan kuluessa”. Lausunto oli määrittelyn, aineiston ja rajausten perusteella

kopio yhdysvalloissa tupakkateollisuuden puolesta todistaneiden lausunnoista.

Haapalan lausunnossa yleinen tieto määriteltiin väljästi ”asioiksi, jotka ovat yleisesti tiedossa, so. asioita, jotka ovat esillä julkisuudessa, joita opetetaan koulussa tai joiden muutoin oletetaan olevan kaikkien (tai lähes kaikkien) tiedossa.” Haapala tulkitsi yleisen tiedon kumulatiiviseksi. Todellisuudessa yleinen tieto – jos sellaisesta ylipäättään voidaan puhua – ei kerry kuten vesi ämpäriin, vaan se on sidottu aikaan, paikkaan ja sosiaaliseen ryhmään.

Haapala itse veti Suomen Akatemian rahoittamaa tutkimushanketta ”Terveyden edistäminen Suomessa 1900–2000: Ideologia, politiikka ja käytäntö”, joka osoitti, ettei terveysvalitus jättänyt suuriin ikäluokkiin lähtemätöntä vaikutusta ja että väestön tietoisuus terveyshaitoista oli fragmentoitunutta (Javalainen 2005). Alustavien tulosten mukaan muistot koulujen terveystieteistä olivat hajanaisia ja pinnallisia, monet yksityiskohdat ja tiedot olivat unohtuneet. Haapala viittasi lausunnossaan hankkeeseen osoittaakseen asiantuntemustaan tällä alueella, mutta jätti kertomatta, mikä oli hankkeen tulos.

Haapala käsitteli aineistoa valikoivasti. Hän viittasi muun muassa elokuvasarjaan ”Suomisen perheestä”, jossa tupakointia paheksuttiin, muttei tuonut esille ainoatakaan esimerkkiä koti- tai ulkomaisista elokuvista, tv-sarjoista, näytelmistä tai vastaavista, joissa tupakointiin suhtauduttiin sallivasti tai jopa yllyttävästi. Hän vetosi myös kansallisesti tunnettuihin auktoriteetteihin – Paavo Nurmeen, Tahko Pihkalaan, Pekka Tiilikaiseen, A. I. Virtaseen ja Arvo Ylppöön, jotka varoittivat tupakoinnin vaaroista. Sen sijaan Haapala ei maininnut tupakointiin myönteisesti suhtautuneita ja paljon myöhemmin vaikuttaneita tunnettuja henkilöitä, kuten Jörn Donneria, Lasse Lehtistä ja Arne Saarista.

Merkille pantavaa on myös se, ettei Haapala kirjoittanut tupakkateollisuuden laajasta kampanjasta terveyshaittojen kiistämiseksi. Aineistosta oli jätetty pois mainokset, tupakkayhtiöiden julkaisemat tiedotteet, asiakaslehdet sekä tupakkateollisuuden edustajien asiantuntija- ja mielipidekirjoituksia.

Yllättävää on myös se, että Haapala sivuutti historioitsijana tupakkateollisuuden arkistolähteet eli oikeudenkäyntien myötä julkisiksi tulleet tupakka-asiakirjat, jotka kuvaavat yksityiskohtaisesti tupakkateollisuuden kampanjaa yleisen tiedon manipuloimiseksi. Näihin päiviin asti tupakkateollisuus on – kuten alussa mainittu Gladys Kesslerin tuomio vahvistaa – kiistänyt tai vähätellyt tuotteidensa terveysvaaroja säilyttääkseen asiakkaansa ja saadakseen uusia asiakkaita. Tupakka-asiakirjoista olisi paljastunut muun muassa tupakkateollisuuden omia tutkimustuloksia siitä, mitä kuluttajat tietävät kevytsavukkeiden terveysvaikutuksista.

Haapalan lausunnossa toistuivat väitteet siitä, että kaikki suomalaiset olisivat tienneet tupakan terveyshaitoista jo paljon ennen lääketieteen asiantuntijoita. On epäselvää, miten suuri yleisö on voinut vakuuttua ennen tutkijoita tupakan terveysvaaroista, jos sen käsitykset kuitenkin pohjautuivat tieteelliseen tutkimukseen. Vielä 1950-luvun alussa monet lääkärit pitivät yskää tupakan suurimpana terveyshaittana. Suomessa etsittiin saunomisesta syytä keuhkosityövän yleistykselle niinkin myöhään kuin 1960-luvun puolivälissä. Kesäkuussa 1969 tupakkatehtaiden edustaja vertasi *Helsingin Sanomissa* tupakoinnin haittoja liialliseen syömiseen, juomiseen ja rakasteluun.

Loogisesti ajateltuna Pertti Haapalan johtopäätös on absurdi, kuten asianajaja James Goold myönsi Mikko Tulokkaalle vuonna 1989. Miten tuotteen valmistajat voisivat olla tietämättömiä sen vaaroista samaan aikaan, kun kuluttajat olisivat niistä täysin tietoisia? Miten tuote voisi siis olla turvallinen myytäessä mutta vaarallinen kulutettaessa? Kaikki tiesivät, mutta kenelläkään ei ollut todisteita.

Agnotologia

Vanhojen mielipidekyselyiden ja tupakoitsijoiden savukkeiden valmistajille lähettämien kirjeiden perusteella Louis Kyriakoudes arvioi, että huomattava osa tupakoitsijoista oli tietämättömiä, epävarmoja tai välinpitämättömiä tupakan terveyshaitoista vielä 1980-luvun alus-

sa. Kyriakoudesin yksinkertainen johtopäätös olikin, että tupakkateollisuuden historioitsijat esittivät oikeudessa kelvotonta tiedettä. Todistuksista puuttui vertaisarviointiin pohjautuvan historiallisen tutkimuksen vaatima konteksti, arkistolähteiden tutkimus sekä historian monimutkaisuuden ja ristiriitaisuuden ymmärrys. Monet historioitsijat vetosivat omaan tutkimukseensa, mutta todistukset pohjautuivat tupakkateollisuuden asianajajien oikeudenkäyntejä varten valmistelemaan aineistoon.

Tupakan terveyshaitoista käytävää keskustelua ja tupakkateollisuutta tutkinut Stanfordin yliopiston tieteen historian professori Robert Proctor (2008) on ehdottanut käsitettä *agnostologia* kuvaamaan tarkoituksellisesti luotua välinpitämättömyyttä tai epäilyä, joka perustuu epätarkkaan tai harhaanjohtavaan tieteseen. Agnosis tarkoittaa kreikaksi ”ei tietoa” (vrt. agnostikko). Proctorin mukaan tupakkateollisuuden synnyttäjä ja tukema tiede pyrkii agnotologiaan eli luomaan tarkoituksellista hämmennystä, oli sitten kyse tupakan terveyshaitoista tai väestön tietoisuudesta.

Agnotologia liittyy myös moniin muihin ympäristö- ja terveyskysymyksiin, joihin sisältyy erittäin suuria taloudellisia tai sotilaallisia etuja. Näissä tapauksissa tietoa ei aina luoda selkeyden vaan päinvastoin kiistan ja epäselvyyden synnyttämiseksi. Agnotologian areenoita ovat juuri oikeussalit ja media.

Oikeuden päätös

Suomen Lääkärilehden kerrottua Pertti Haapalan todistuksesta Helsingin käräjäoikeudessa tutkimuseettiselle neuvostolle tehtiin nimetön kantelu Haapalan hankkeesta (Järvi 2008). Käytäntönsä mukaisesti tutkimuseettinen neuvotelukunta siirsi kantelun Tampereen yliopiston eettiseen toimikuntaan, jossa se ei johtanut toimenpiteisiin. Haapala toimii nykyisin Tampereen yliopiston vararehtorina.

Kevytsavukejutun oikeuskäsittelyissä kantajien todistajat – tämän kirjoittaja mukaan luettuna – arvostelivat Haapalan lausuntoa muun muassa siitä, ettei siinä ollut tehty lainkaan varauksia tai

mainittu, minkä vuoksi mainonta ja teollisuuden sisäinen informaatio oli jätetty huomiotta, ja että lausunnon pohjana ollut tutkimus aineistoineen eivät olleet muiden saatavilla. Viimeksi mainittu seikka on herättänyt epäilyjä, onko mitään tutkimushanketta ja omaa tutkimusaineistoa edes ollut olemassa.

Helsingin hovioikeus myönsi toukokuussa 2010 päätöksessään, että Haapalan tutkimuksen rajausta ja metodologiset lähtökohdat johtivat liian korkeaa arvioon terveysvaarojen tietotasosta. Tästä huolimatta hovioikeus hyväksyi pitkälti Haapalan johtopäätökset – ja ratkaisi niiden perusteella jutun vastaajien eduksi. Oikeuden mukaan jo 1950-luvun loppupuolelta alkaen olisi yleisesti ainakin aikuisten keskuudessa tiedetty, että savukkeet aiheuttavat vakavia terveysvaaroja. Tuolloin alaikäisten kantajien olisi pitänyt tietää tämä ja lopettaa tupakointi.

Helsingin hovioikeus ratkaisi lainvoimaisesti, ettei kanteen nostaneilla naisilla ollut oikeutta saada vahingonkorvauksia tupakkayhtiöiltä. Sen sijaan kysymys tupakan terveyshaittojen yleisestä tiedosta on edelleen avoin. Se ei ole oikeudellinen, vaan tieteellinen kysymys.

Haaste historiatieteelle

Oikeudenkäynneissä todistelu perustuu toki osin tieteellisiin argumentteihin, mutta myös – puolin ja toisin – yrityksiin horjuttaa tutkijoiden luotettavuutta. Tupakkateollisuuden asianajajat ja heidän kutsumansa todistajat ovat pyrkineet leimaamaan kantajien puolella esiintyneet tutkijat kiihkoilijoiksi, joka luovat omaa tiedettään. Tupakkateollisuuden asianajajat esittivät myös, että kantajapuolen todistajat – tämän kirjoittaja mukaan luettuna – olisivat pyrkineet vaikuttamaan Haapalaan kesken oikeudenkäynnin. Kantajapuolen asianajajia syytettiin samasta asiasta ja heistä tehtiin kantelu asianajajaliittoon.

Amerin asianajaja pyrki horjuttamaan oman tupakka-asiakirjoihin perustuvan väitöskirjani uskottavuutta muun muassa sillä, että sen kolmanneksi ohjaajaksi oli merkitty Erkki Aurejärvi (joka ei todellisuudessa lukenut käsikirjoitusta eikä osallistunut yhteenkään

ohjauskeskusteluun, jos tällä nyt on ylipäättään merkitystä). Lisäksi asianajaja viittasi muun muassa siihen, että sain pientä rahoitusta tupakkapoliittiselta Suomen ASH -yhdistykseltä, jossa olen toiminut väitöskirjan valmistumisen jälkeen hallituksen jäsenenä.

Strategiat ovat tuttuja Yhdysvalloista. Tupakkayhtiöiden asianajajat ovat syyttäneet sairastuneiden tupakoitsijoiden puolesta todistaneita Robert Proctoria ja Louis Kyriakoudesia todistajien painostamisesta ja häirinnästä sekä pyrkineet sulkemaan heidät ulos oikeudenkäynneistä (Wiener 2010). Asianajajat yrittivät keväällä 2010 myös saada tuomioistuimen pakottamaan Proctorin luovuttamaan keskeneräinen tupakkateollisuutta käsittelevän kirjan käsikirjoituksen tupakkayhtiöille.

Tupakkateollisuuden strategia on menestynyt. Yhdysvalloissakin enää vain kaksi edellä mainittua historian professoria suostuu kantajien todistajaksi. Tupakkateollisuuden puolesta todistaa parisenkymmentä historioitsijaa, jotka tosin pyrkivät pitämään piilossa tämän puolen akateemisesta toiminnastaan. Tuomioistuimilla ei ole käytettävissään riittävän monipuolisia ja perusteellisia tieteellisiä arvioita.

Terveystieteissä tiedeyhteisö on reagoinut vahvasti tupakkateollisuuden toimintaan. Perusteellisesti dokumentoitujen manipulointiyritysten vuoksi monet tieteelliset lehdet eivät enää julkaise tupakkateollisuuden rahoittamia tutkimuksia ja monet yliopistot kieltäytyvät ottamasta teollisuudelta vastaan rahoitusta. Ruotsissa tämän päätöksen on tehnyt Nobelin lääketieteen palkintoja myöntävä Karoliininen Instituutti ja Suomessa Kuopion (Itä-Suomen) yliopisto.

Kuopion yliopiston hallituksen päätös maaliskuussa 2005 perustui tutkimuseettisen toimikunnan esitykseen. Toimikunta perusteli kielteistä kantaa tupakkateollisuuden myöntämään rahoitukseen tupakan kiistattomilla terveyshaitoilla, selkeällä näytöllä tupakkateollisuuden epäeettisestä toiminnasta ja väärinkäytöksistä sekä väärinkäytösten suunnitelmallisuudesta, pitkäkestoisuudesta ja maailmanlaajuisuudesta. Ei ole tiedossa, pohtiko Haapalan hanketta käsitelty Tampereen yliopiston eettinen toimikunta

näitä näkökohtia.

Tupakkateollisuuden raju kampanja sen tuotteiden terveyshaittojen kiistämiseksi viivästytti suojelutoimia vuosikymmenillä ja johti miljoonien ihmisten kuolemaan. Samaan aikaan epidemiologia kuitenkin kehittyi tieteenä. Sen oli pystyttävä määrittämään mahdollisimman aukottomasti tupakoinnin ja terveyshaittojen yhteys. Tiedeyhteisö kävi vuosikymmenten aikana ankaran keskustelun peruskysymyksistä: Mitä tarkoitetaan aiheuttamisella, mitä tieteellisesti näytöltä vaaditaan?

Ehkä historiatieteellä voisi olla nyt vastavan edistysaskeleen paikka: Mitä voidaan todella tietää ja sanoa nykyisten aineistojen ja metodien avulla terveyshaittojen yleisestä tiedosta? Miten aineistoja ja metodeja voitaisiin kehittää? Tämän keskustelun pohjaksi olisi erittäin tärkeää saada Haapalan käyttämä aineisto – jos sellainen on olemassa – nyt oikeudenkäyntien päätyttyä julkiseksi ja sellaisten historioitsijoiden analysoitavaksi, joilla ei ole yhteyksiä kevytsavukeyjuttuun. Samalla selviäisi myös se, voidaanko tämän aineiston perusteella ylipäättään sanoa mitään ihmisten pään sisäisistä tiloista menneinä aikoina.

Lähteet

- Aurejärvi, E. *Erään murhan anatomia – suomalainen tupakkatuomio*. WSOY, Helsinki, 2004.
- Bero, L. Implications of the Tobacco Industry Documents for Public Health and Policy. *Annual Review Public Health* 2003:24: 267–288.
- Brandt, A. *The Cigarette Century. The Rise, Fall, and Deadly Persistence of the Product That Defined America*. Basic Books, New York, 2007.
- Carter, S. M. Tobacco document research reporting. *Tobacco Control* 2003:14: 368–376.
- Glantz S., Slade J., Bero L., Hanauer P., Barnes D. *The Cigarette Papers*. University of California Press, California, 1996.
- Hakkarainen P. *Tupakka – nautinnosta ongelmaksi*. Vastapaino, Tampere, 2000.
- Hiilamo H. Tobacco control implications of the first European product liability suit. *Tobacco Control* 2005:14: 22–30, 2005.
- Javanainen M. (toim.) *Timantit terveyden edistämisen tutkimusohjelmasta*. Suomen syöpäjärjestöt, Helsinki, 2005.
- Järvi U. Tupakkayhtiöiden juristit tilasivat raportin professori Pertti Haapalalta. ”Tupakan vaaroista tiedettiin yleisemmin kuin on väitetty”. *Suomen Lääkärilehti* 21/2008.

Kyriakoudes K. Historians' testimony on "common knowledge" of the risks of tobacco use: a review and analysis of experts testifying on behalf of cigarette manufacturers in civil litigation. *Tob Control* 2006:15: iv107–iv116.

Proctor R. Should Medical Historians be Working for the Tobacco Industry? *Lancet* 2004:383: 1174–75.

Proctor R., Schiebinger L. (toim.). *Agnotology. The Making and Unmaking of Ignorance*. Stanford University Press, Stanford, 2008.

Wiener J. Big Tobacco and the Historians. *The Nation*, March 15, 2010.

Kirjoittaja työskenteli 2010–11 vierailevana professorina Kalifornian yliopistossa San Franciscossa, yksikössä Center for Tobacco Control Research and Education.